

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 2

2026

TA'LIM TIZIMIDA IJTIMOIY INKLYUZIYANI RIVOJLANTIRISHDA SPORTNING AHAMIYATI

Ismatov Abduqodir

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishda sportning ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Sport mashg'ulotlari va jismoniy tarbiya jarayonlarining turli ijtimoiy guruhlariga mansub, jumladan, imkoniyati cheklangan, ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda turli madaniy muhitdan bo'lgan ta'lim oluvchilarni jamiyat hayotiga faol jalb etishdagi o'rni yoritib beriladi. Maqolada sportning ta'lim muhitida teng imkoniyatlar yaratish, ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish, jamoaviylik va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli asoslab berilgan. Shuningdek, sport faoliyati orqali ijtimoiy to'siqlarni bartaraf etish, diskriminatsiyaning oldini olish hamda inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalga oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari sportni ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishning samarali vositasi sifatida keng joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy inklyuziya, sport va ta'lim, jismoniy tarbiya, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy moslashuv, teng imkoniyatlar, ijtimoiy integratsiya, jamoaviylik, ta'lim muhitida sport

ЗНАЧЕНИЕ СПОРТА В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ ИНКЛЮЗИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Исмамов Абдукодир

Джизакский государственный педагогический университет

Аннотация

В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируется значение спорта в развитии социальной инклюзии в системе образования. Раскрывается роль спортивных занятий и процессов физического воспитания в активном вовлечении в общественную жизнь обучающихся, принадлежащих к различным социальным группам, в том числе лиц с ограниченными возможностями, социально уязвимых категорий, а также представителей различных культурных сред. В статье обоснована роль спорта в создании равных возможностей в образовательной среде, усилении социальной адаптации, формировании навыков коллективности и сотрудничества. Также рассматриваются вопросы преодоления социальных барьеров, предупреждения дискриминации и реализации принципов инклюзивного образования посредством спортивной деятельности. Результаты исследования показывают необходимость широкого внедрения спорта как эффективного средства развития социальной инклюзии в системе образования.

Ключевые слова: социальная инклюзия, спорт и образование, физическое воспитание, инклюзивное образование, социальная адаптация, равные возможности, социальная интеграция, коллективность, спорт в образовательной среде.

THE ROLE OF SPORT IN DEVELOPING SOCIAL INCLUSION IN THE EDUCATION SYSTEM

Ismatov Abduqodir

Jizzakh State Pedagogical University

Abstract

This article analyzes the importance of sport in developing social inclusion in the education system from scientific-theoretical and practical perspectives. It highlights the role of sports activities and physical education processes in actively engaging learners from various social groups, including persons with disabilities, socially vulnerable groups, and individuals from diverse cultural backgrounds, in social life. The study substantiates the role of sport in creating equal opportunities within the educational environment, strengthening social adaptation, and developing teamwork and cooperation skills. In addition, the issues of overcoming social barriers, preventing discrimination, and implementing the principles of inclusive education through sports activities are examined. The research findings demonstrate the necessity of widely introducing sport as an effective tool for promoting social inclusion in the education system.

Keywords: social inclusion, sport and education, physical education, inclusive education, social adaptation, equal opportunities, social integration, teamwork, sport in the educational environment.

Bugungi kunda ta'lim tizimini rivojlantirishda ijtimoiy inklyuziya masalasi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Jamiyatda barcha qatlam vakillarining, jumladan, imkoniyati cheklangan, ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda turli madaniy va ijtimoiy muhitdan bo'lgan shaxslarning ta'lim jarayonida teng ishtirok etishini ta'minlash zamonaviy ta'lim siyosatining muhim vazifalaridan hisoblanadi. Inklyuziv yondashuv ta'limda nafaqat teng imkoniyatlar yaratishni, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvi va jamiyat hayotiga faol integratsiyasini ham nazarda tutadi.

Ta'lim muhitida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishda sport va jismoniy tarbiya muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Sport faoliyati o'zining universalligi, jamoaviyligi va ijtimoiy yo'naltirilganligi bilan ta'lim oluvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlik, hurmat va bag'rikenglikni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, sport mashg'ulotlari turli ijtimoiy guruhlariga mansub bo'lgan ta'lim oluvchilarni birlashtirish, ijtimoiy to'siqlarni bartaraf etish va diskriminatsiyaning oldini olishda samarali mexanizm hisoblanadi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida sportning faqat jismoniy rivojlanish vositasi sifatidagi roli emas, balki uning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari ham tobora kengroq o'rganilmoqda. Sport orqali ta'lim oluvchilarda jamoaviylik, yetakchilik, mas'uliyat, o'zaro yordam va ijtimoiy faollik kabi muhim ijtimoiy kompetensiyalar shakllanadi. Bu esa inklyuziv ta'lim tamoyillarini amaliyotga joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishda sportning ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qilish, uning pedagogik va ijtimoiy imkoniyatlarini aniqlash dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur maqolada sportning ta'lim muhitida ijtimoiy inklyuziyani ta'minlashdagi o'rni, uning ta'lim oluvchilarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasiga ta'siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy inklyuziya tushunchasi turli mualliflar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Xorijiy tadqiqotchilar inklyuziyani ta'lim jarayonida barcha shaxslarning teng ishtirokini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida izohlaydilar. Jumladan, ayrim olimlar inklyuziv ta'limning asosiy maqsadini imkoniyati cheklangan shaxslarni ta'lim tizimiga moslashtirishda ko'rsalar, boshqalari esa uni butun ta'lim muhitini shaxslarning individual ehtiyojlariga mos ravishda qayta tashkil etish jarayoni sifatida baholaydilar. Ushbu yondashuvlar o'rtasidagi farq inklyuziyaning subyektga yoki tizimga yo'naltirilganligida namoyon bo'ladi.

Sportning ijtimoiy inklyuziyadagi o'zni masalasida ham mualliflar fikrlarida turli yondashuvlar mavjud. Xorijiy olimlar sportni ijtimoiy integratsiyaning universal vositasi sifatida ko'rib, uning jamoaviy va kommunikativ xususiyatlariga alohida urg'u beradilar. Ularning fikricha, sport faoliyati ijtimoiy kelib chiqishi, jismoniy imkoniyatlari yoki madaniy tafovutlaridan qat'i nazar shaxslar o'rtasida tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ayrim tadqiqotlarda sportning ijtimoiy inklyuziyadagi ahamiyati, avvalo, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy faolligini kuchaytirish bilan bog'lanadi.

Mahalliy olimlarning qarashlarida esa sportning inklyuziv ta'limdagi roli ko'proq pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi. Ular sport va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini ta'lim oluvchilarda intizom, mas'uliyat, jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi vosita sifatida baholaydilar. Mahalliy tadqiqotlarda sportning ta'lim muhitida ijtimoiy tenglikni mustahkamlash, salbiy ijtimoiy holatlarning oldini olish va sog'lom muhitni shakllantirishdagi roli kengroq yoritilgan. Bu yondashuv xorijiy tadqiqotlarga nisbatan sportning tarbiyaviy jihatlariga ko'proq e'tibor qaratilishi bilan ajralib turadi.

Ayrim mualliflar sportning inklyuziv ta'limdagi samaradorligini ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlari bilan bog'laydilar. Ularning ta'kidlashicha, sport faoliyati ayniqsa maktab yoshidagi ta'lim oluvchilar uchun samarali bo'lib, ularning ijtimoiy moslashuvi va tengdoshlari bilan muloqotini yengillashtiradi. Boshqa tadqiqotchilar esa sportning inklyuziv ta'limdagi ahamiyatini uning tizimli tashkil etilishi va pedagogik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi bilan izohlaydilar. Ya'ni sport mashg'ulotlari faqat jismoniy faollik sifatida emas, balki maqsadli pedagogik jarayon sifatida tashkil etilgandagina kutilgan ijtimoiy samara beradi.

Shuningdek, ayrim ilmiy ishlarda sportning inklyuziv ta'limdagi imkoniyatlari yetarlicha amalga oshirilmayotgani tanqid qilinadi. Mualliflarning fikricha, sportning ijtimoiy inklyuziyadagi salohiyati mavjud bo'lsa-da, uni ta'lim tizimida joriy etish mexanizmlari, metodik ta'minoti va mutaxassislar tayyorgarligi yetarli darajada rivojlanmagan. Bu jihat mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar qarashlarida umumiy muammo sifatida e'tirof etiladi.

Yuqoridagi fikrlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mualliflar sportning ijtimoiy inklyuziyadagi ahamiyatini turli jihatlardan asoslab bergan bo'lsalar-da, ularning qarashlarini umumlashtiruvchi jihat sportning ta'lim tizimida ijtimoiy tenglikni ta'minlash va shaxsning jamiyatga integratsiyasini kuchaytirishdagi muhim roli hisoblanadi. Shu bilan birga, sportning inklyuziv ta'limdagi imkoniyatlarini yanada samarali amalga oshirish uchun ilmiy-nazariy qarashlarni amaliy mexanizmlar bilan boyitish zarurligi mavjud tadqiqotlar tahlilida yaqqol namoyon bo'ladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishda sportning ahamiyatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda **nazariy va empirik tadqiqot metodlari uyg'unligiga asoslangan kompleks metodologik yondashuv** qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida sport faoliyatining ta'lim oluvchilarning ijtimoiy moslashuvi, jamoaviylik ko'nikmalari va teng imkoniyatlar asosida ta'lim jarayonida ishtirok etishiga ta'siri ilmiy jihatdan o'rganildi.

Tadqiqot **aralash metodlar (mixed methods)** asosida tashkil etilib, unda nazariy tahlil, pedagogik tajriba va sotsiologik so'rovnoma usullaridan foydalanildi. Ushbu yondashuv sportning inklyuziv ta'limdagi rolini har tomonlama tahlil qilish, empirik ma'lumotlar asosida ilmiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Empirik tadqiqotda umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan ta'lim oluvchilar hamda jismoniy tarbiya va sport o'qituvchilari ishtirok etdilar. Tadqiqot ishtirokchilari turli ijtimoiy guruhlariga mansub bo'lib, jumladan, imkoniyati

cheklangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj ta'lim oluvchilar ham qamrab olindi. Tadqiqotda ishtirok etish ixtiyoriy bo'lib, axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilindi.

Pedagogik tajriba sport mashg'ulotlarini inklyuziv yondashuv asosida tashkil etish orqali amalga oshirildi. Tajriba jarayonida sport va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jamoaviy va hamkorlikka asoslangan shaklda olib borildi. Tajribaning asosiy maqsadi sport mashg'ulotlarining ta'lim oluvchilarning ijtimoiy faolligi, o'zaro munosabatlari va jamoadagi ishtirokiga ta'sirini aniqlashdan iborat bo'ldi.

Tajriba davomida:

- ta'lim oluvchilarning sport faoliyatida ishtirok darajasi;
- jamoada ishlash ko'nikmalari;
- ijtimoiy moslashuv va muloqot faolligi

kabi ko'rsatkichlar pedagogik kuzatuv asosida baholandi.

Tadqiqotda sportning ijtimoiy inklyuziyaga ta'sirini aniqlash maqsadida **so'rovnoma usuli** qo'llanildi. So'rovnoma savollari ta'lim oluvchilarning sport mashg'ulotlariga munosabati, sport orqali o'zini jamoaning bir qismi sifatida his qilishi, teng imkoniyatlar mavjudligi va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlashga qaratildi. O'qituvchilar uchun alohida so'rovnoma ishlab chiqilib, unda sportning inklyuziv ta'limdagi pedagogik imkoniyatlari baholandi.

So'rovnoma natijalari miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, foiz ko'rsatkichlari asosida umumlashtirildi.

Olingan empirik ma'lumotlar **tahlil, taqqoslash va umumlashtirish** metodlari asosida qayta ishlanib, sport faoliyatining ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishdagi samaradorligi aniqlandi. Pedagogik tajriba va so'rovnoma natijalari o'zaro solishtirilib, xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot jarayonida ta'lim oluvchilarning shaxsiy huquqlari, maxfiyligi va xavfsizligi ta'minlandi. Barcha ishtirokchilar tadqiqot maqsadi bilan tanishtirildi va olingan ma'lumotlar faqat ilmiy maqsadlarda foydalanildi.

Pedagogik tajriba natijalari

1-jadval. Tajriba oldi va tajriba yakunida ta'lim oluvchilarning ijtimoiy inklyuziya ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Tajriba oldi (%)	Tajriba yakuni (%)
Jamoaviy faoliyatda ishtirok etish darajasi	52	81
Tengdoshlar bilan ijtimoiy muloqot faolligi	48	78
Sport mashg'ulotlariga ijobiy munosabat	60	88
O'zini jamoaning bir qismi deb his qilish	45	76
Ijtimoiy moslashuv darajasi	50	82

Izoh: Jadvaldan ko'rinib turibdiki, inklyuziv yondashuv asosida tashkil etilgan sport mashg'ulotlari natijasida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha sezilarli ijobiy o'sish kuzatilgan.

2-jadval. Ta'lim oluvchilarning sport orqali ijtimoiy inklyuziyaga munosabati (so'rovnoma natijalari)

So'rovnoma savollari	Ijobiy javoblar (%)
Sport mashg'ulotlari jamoaga moslashishga yordam beradi	85
Sport orqali teng imkoniyatlar yaratiladi	82
Sport mashg'ulotlari ijtimoiy to'siqlarni kamaytiradi	79
Sport darslarida o'zini erkin his qilaman	87

1-rasm. Tajriba oldi va tajriba yakunida ijtimoiy inklyuziya ko'rsatkichlarining o'zgarishi

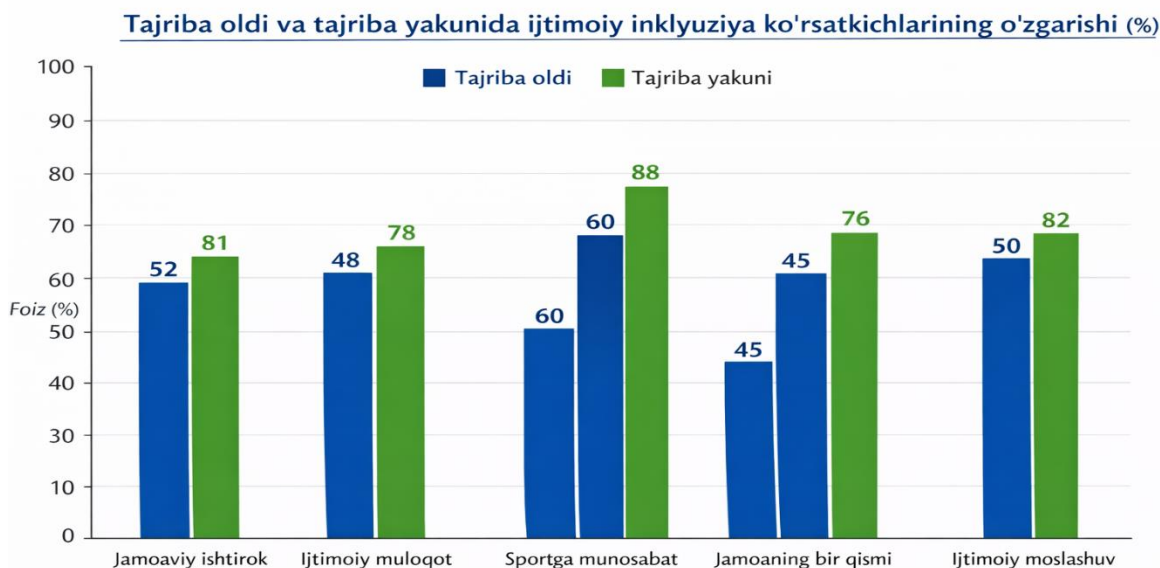
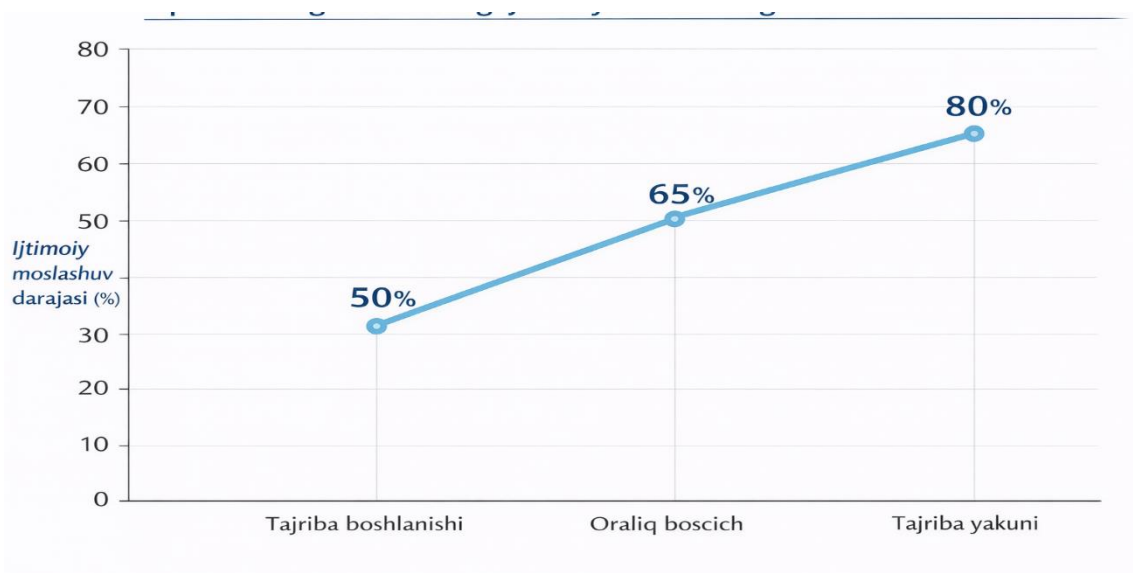

Diagramma sport mashg'ulotlari asosida tashkil etilgan pedagogik tajriba natijasida ta'lim oluvchilarning ijtimoiy inklyuziya darajasi sezilarli oshganini ko'rsatadi.

2-rasm. Sport mashg'ulotlarining ijtimoiy moslashuvga ta'siri

Pedagogik tajriba natijalari inklyuziv yondashuv asosida tashkil etilgan sport mashg'ulotlari ta'lim oluvchilarning ijtimoiy faolligi, jamoaviylik ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishda samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'tkazilgan pedagogik tajriba va so'rovnoma natijalari ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishda sportning muhim va samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida olingan empirik ma'lumotlar sport mashg'ulotlari ta'lim oluvchilarning

ijtimoiy faolligi, jamoaviylik ko'nikmalari hamda ijtimoiy moslashuv darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv yondashuv asosida tashkil etilgan sport mashg'ulotlari ta'lim oluvchilarning jamoaviy faoliyatda ishtirok etish darajasini sezilarli darajada oshirdi. Tajriba oldi va tajriba yakunidagi ko'rsatkichlarni solishtirish natijasida jamoaviy faoliyatda ishtirok etish darajasi, tengdoshlar bilan ijtimoiy muloqot faolligi hamda o'zini jamoaning bir qismi sifatida his qilish ko'rsatkichlarida barqaror o'sish kuzatildi. Bu holat sportning ta'lim muhitida ijtimoiy to'siqlarni kamaytirish va ta'lim oluvchilar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlashdagi rolini ko'rsatadi.

So'rovnoma natijalari ham tajriba kuzatuvlari bilan uyg'unlikda sport mashg'ulotlarining ijtimoiy inklyuziyani ta'minlashdagi ahamiyatini tasdiqladi. Ta'lim oluvchilarning aksariyati sport mashg'ulotlari orqali o'zini jamoaning to'laqonli a'zosi sifatida his qilganini, teng imkoniyatlar yaratilganini hamda sport faoliyati ijtimoiy moslashuvga ijobiy ta'sir ko'rsatganini qayd etdilar. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj ta'lim oluvchilar uchun sport mashg'ulotlari ijtimoiy faollikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilgani aniqlandi.

Diagrammalar tahlili ijtimoiy moslashuv darajasining tajriba bosqichlari davomida izchil o'sib borganini ko'rsatadi. Tajriba boshlanishidan yakuniga qadar ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichining oshishi sport mashg'ulotlarining tizimli va maqsadli tashkil etilganda yuqori ijtimoiy-pedagogik samara berishini anglatadi. Bu natijalar xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilgari surilgan sportning ijtimoiy integratsiyadagi roli haqidagi ilmiy qarashlar bilan mos keladi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, sport faoliyati faqat jismoniy rivojlanish vositasi emas, balki ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi. Biroq sport mashg'ulotlarining inklyuziv ta'limdagi samaradorligi ularning mazmuni, metodik ta'minoti va pedagoglarning kasbiy tayyorgarligiga bevosita bog'liq ekanligi ham aniqlandi. Sport mashg'ulotlari inklyuziv tamoyillar asosida, ya'ni hamkorlik, tenglik va o'zaro qo'llab-quvvatlash muhitida tashkil etilgandagina kutilgan ijtimoiy natijalarga erishish mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari sportning ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishdagi ahamiyatini ilmiy va empirik jihatdan asoslab beradi hamda sportni inklyuziv ta'lim jarayoniga keng joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishda sport muhim va samarali pedagogik vosita ekanligini ilmiy va empirik jihatdan tasdiqladi. O'tkazilgan pedagogik tajriba va so'rovnoma natijalari sport mashg'ulotlari ta'lim oluvchilarning ijtimoiy faolligi, jamoaviylik ko'nikmalari hamda ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, inklyuziv yondashuv asosida tashkil etilgan sport mashg'ulotlari turli ijtimoiy guruhlariga mansub ta'lim oluvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlik, tenglik va bag'rikenglik muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj ta'lim oluvchilar uchun sport faoliyati jamiyat hayotiga moslashish, o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlash hamda jamoaning to'laqonli a'zosi sifatida shakllanishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari sport mashg'ulotlarining samaradorligi ularning mazmuni va tashkil etilishiga bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Sport mashg'ulotlari inklyuziv ta'lim tamoyillari asosida, ya'ni hamkorlikka yo'naltirilgan, teng imkoniyatlar yaratilgan va pedagogik jihatdan maqsadli tashkil etilgandagina kutilgan ijtimoiy-pedagogik

natijalarga erishish mumkin.

Umuman olganda, sportni ta'lim tizimida ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirishning muhim mexanizmi sifatida qarash, uni inklyuziv ta'lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish hamda sport o'qituvchilarining inklyuziv kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati mavjud. Tadqiqot natijalari sportning ta'lim tizimidagi ijtimoiy ahamiyatini yanada chuqurroq o'rganish va uni amaliyotga keng tatbiq etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bailey R. Maktablarda jismoniy tarbiya va sport: foyda va natijalar tahlili // Journal of School Health. – 2006. – 76-jild, 8-son. – 397–401-betlar.
2. Biddle S.J.H., Ciaccioni S., Thomas G., Vergeer I. Bolalar va o'smirlarda jismoniy faollik va ruhiy salomatlik // Psychology of Sport and Exercise. – 2019. – 42-jild. – 146–155-betlar.
3. Donnelly J.E., Hillman C.H., Castelli D. va boshqalar. Jismoniy faollik, jismoniy tayyorgarlik va o'quvchilarning akademik yutuqlari // Medicine & Science in Sports & Exercise. – 2016. – 48-jild, 6-son. – 1197–1222-betlar.
4. Eime R.M., Young J.A., Harvey J.T., Charity M.J., Payne W.R. Bolalar va o'smirlarning sport faoliyatida ishtirok etishining ijtimoiy va psixologik foydalari // International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity. – 2013. – 10-jild. – 98-bet.
5. Fox K.R. Jismoniy faollikning ruhiy farovonlikka ta'siri // Public Health Nutrition. – 1999. – 2-jild, 3-son. – 411–418-betlar.
6. Lubans D.R., Richards J., Hillman C.H. va boshqalar. Yoshlar orasida jismoniy faollikning kognitiv va ruhiy salomatlikka ta'siri // Preventive Medicine. – 2016. – 89-jild. – 93–110-betlar.
7. UNESCO. Sifatli jismoniy tarbiya (QPE): siyosatchilar uchun qo'llanma. – Parij: UNESCO nashriyoti, 2015.
8. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO). Jismoniy faollik va kamharakatlilik bo'yicha tavsiyalar. – Jeneva, 2020.
9. Morgan K., Hansen V. Boshlang'ich maktablarda jismoniy tarbiya: o'qituvchilarning qarashlari // Health Education Journal. – 2008. – 67-jild, 3-son. – 196–207-betlar.
10. OECD. XXI asr bolalarini tarbiyalash: maktablarda emotsional farovonlik. – Parij: OECD nashriyoti, 2019.
11. Salend S.J. Inklyuziv sinflarni tashkil etish: samarali va reflektiv yondashuvlar. – Nyu-York: Pearson Education, 2016.
12. Katz J. Universal dizayn asosidagi inklyuziv ta'lim modeli. – Toronto: Canadian Scholars' Press, 2013.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va sport sohasini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2020–2024.
14. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami. – Toshkent, 2022.